Η συνάντηση Ελλήνων θεών και Παλαιάς Διαθήκης στην Βυζαντινή Χρονογραφία του Ιωάννη Μαλάλα

*Μάριος Νοβακόπουλος**

Η ιστορία, ως επιστήμη και ως κλάδος της λογοτεχνίας, αποτελεί προσφορά του Ηροδότου και του Θουκυδίδη και δεν χρειάζεται ιδιαίτερες συστάσεις. Στην Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα όμως, υπήρχε και ένα άλλο γραμματειακό είδος το οποίο ασχολείτο με την καταγραφή του παρελθόντος. Το χρονικό ή χρονογραφία δεν είχε τις αξιώσεις της ιστοριογραφίας για λογική επεξήγηση της αλληλουχίας των ανθρώπινων πράξεων, και ενδιαφερόταν κυρίως για την ορθή χρονολογική καταγραφή των συμβάντων της πόλεως, την διαδοχή των βασιλέων και των αρχόντων, την καταγραφή γεγονότων, όπως σεισμοί, επιδημίες ή θαύματα κλπ. Αν και υστερούν συνήθως σε ακρίβεια και ανάλυση, τα χρονικά είναι ανεκτίμητα για τις πληροφορίες που παρέχουν στον ερευνητή.

Με την άνοδο του Χριστιανισμού, τα χρονικά άρχισαν να περιλαμβάνουν την διαδοχή των επισκόπων και τα μαρτύρια των αγίων. Δημιουργήθηκε ακόμη η ανάγκη να προκύψει ένα νέο χρονογραφικό είδος, μία παγκόσμια ιερή ιστορία, όπου οι γνώσεις της αρχαίας μυθολογίας και ιστοριογραφίας, την οποία είχαν διδαχθεί οι μορφωμένοι χριστιανοί, με την διήγηση της Παλαιάς Διαθήκης περί των Πρωτόπλαστων, των υιών του Νώε, των βασιλέων του Ισραήλ κλπ. Πρωτοπόρος σε αυτήν την κατεύθυνση υπήρξε ο Ευσέβιος της Καισαρείας. Μία εύλογη ένσταση σε αυτό το εγχείρημα είναι πως η ενοποίηση διαφορετικών και ανόμοιων διηγήσεων αποτελεί άσκηση φαντασίας ή ιδεολογικής προσαρμογής, με τελικό θύμα την ιστορική ακρίβεια. Το σημαντικό όμως για τους ανθρώπους της εποχής ήταν η σύνθεση της όλης παιδείας, θύραθεν (εξωτερικής, ελληνικής κυρίως) και βιβλικής, σε ένα όσο το δυνατόν αρμονικότερο όλον. Ο χριστιανισμός εισήγαγε μία νέα θεώρηση του χρόνου και της ιστορίας, η οποία ρέει γραμμικά από την κτίση του κόσμου μέχρι την ενανθρώπιση του Χριστού και την προσδοκία της Δευτέρας Παρουσίας. Οι αρχαίοι πολιτισμοί, στους οποίους κατοικούσε ο «σπερματικός λόγος» του Ευαγγελίου πριν το Ευαγγέλιο, είχαν κάτι να προσφέρουν στο μεγάλο άθλημα της σωτηρίας, ενώ οι εκχριστιανισμένοι λαοί έψαχναν να βρουν τη θέση αυτών και των προγόνων τους στα σχέδια του Θεού. Ειδικά οι γενεαλογίες της Γένεσης, όπου οι τρεις υιοί του Νώε, Χαμ, Σημ και Ιάφεθ γίνονται πρόγονοι των λαών της Γης, γνώρισαν πολυάριθμες προσαρμογές, ώστε να «χωρέσουν» τα διάφορα νέα έθνη που εντάσσονταν στον μεσογειακό και τον εκκολαπτόμενο ευρωπαϊκό κόσμο. Το προφητικό βιβλίο του Δανιήλ, κάνει λόγο για την διαδοχή των τεσσάρων αυτοκρατοριών (Βαβυλώνιοι, Πέρσες, Έλληνες, Ρωμαίοι), οι οποίες θα προηγηθούν των εσχάτων καιρών.

Ο Μέγας Αλέξανδρος τιμάτο ως πρότυπο ενάρετου βασιλιά και πρόδρομος του Χριστιανισμού (αργότερα, και του Ισλάμ), ο οποίος προφύλαξε την οικουμένη από τις βαρβαρικές φυλές της ασιατικής στέπας, που ταυτίζονταν με τα σατανικά έθνη Γωγ και Μαγώγ του Βιβλίου της Αποκαλύψεως. Ο τρόπος με τον οποίο η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία ένωσε όλα τα εδάφη γύρω από τη Μεσόγειο εκτιμήθηκε διότι διευκόλυνε την διάδοση του Χριστιανισμού, και την οργάνωση της όλης οικουμένης υπό έναν βασιλέα, όπως ένας και μόνος Θεός κυβερνά το σύμπαν. Στο Βυζάντιο βέβαια, η κλασσική ιστοριογραφία στα θουκυδίδεια πρότυπα δεν χάθηκε ποτέ, αν και γνώρισε περιόδους κάμψης. Για την βαρβαρική Δύση όμως ή τους Σλάβους, οι χρονογραφίες υπήρξαν από τα πρώτα έργα ιστορικής συνείδησης, και τα μόνα για αιώνες.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά, όσο και παράδοξα για την σημερινό αναγνώστη χρονικά της εποχής, ήταν εκείνο του Ιωάννη Μαλάλα. Ο Ιωάννης έζησε στην Αντιόχεια την εποχή του Ιουστινιανού (6ος αι.), και όπως προδίδει το επώνυμό του πρέπει να ήταν συριακής καταγωγής και ρήτορας. Παρότι δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον καιρό του και ειδικά για την γενέτειρά του,

γενικά το έργο του δεν εκτιμήθηκε από τους φιλολόγους. Ο πολύς Κάρολος Κρουμβάχερ, θεμελιωτής της σύγχρονης μελέτης της βυζαντινής λογοτεχνίας, θεωρεί την Χρονογραφία του «*ἐλεεινὸν κατασκεύασμα*», τον δε Ιωάννη «*ἀμέτοχον πάσης παιδείας*» και «*τόσον ἀγροῖκο καὶ κατά τὴν ἱστοριογραφικήν του τέχνην καὶ κατὶ τὴν ἱστορικήν του ἀντίληψιν καὶ κατὰ τὴ γλῶσσα, ὅσον οὐδείς ποτὲ τῶν πρὸ αὐτοῦ*». Οι κρίσεις του είναι ορθές, αν λογιστεί ως ιστοριογράφημα και αντιπαραβληθεί με τους «πραγματικούς» ιστορικούς της εποχής, όπως ο Προκόπιος και ο Αγαθίας. Όμως ο Μαλάλας έγραφε μία παγκόσμια ιερή χρονογραφία (αν και δεν υπεισέρχεται στα σημαντικά εκκλησιαστικά ζητήματα του 4-5ου αιώνα), και ως τέτοια θα πρέπει να παρουσιαστεί. Το εκτενές έργο ξεκινά *από κτίσεως κόσμου* και τελειώνει το 563 μ.Χ.

Αξίζει να δούμε πως η αρχαία Ελληνική μυθολογία εντάσσεται στην χρονογραφική διήγηση. Από τις πρώτες σελίδες μαθαίνουμε πως ο Σηθ, τρίτος υιός του Αδάμ και της Εύας (μετά τον Κάιν και τον Άβελ), «*πρῶτος εὑρίσκει γράμματα Ἑβραϊκὰ καὶ σοφίαν καὶ τὰ σημεῖα τοῦ οὐρανοῦ*», και έδωσε στους πέντε γνωστούς πλανήτες τα ονόματα Κρόνος, Δίας, Ερμής, Άρης και Αφροδίτη. Αυτό σημαίνει ότι θεοί πήραν το όνομά τους από τους πλανήτες και όχι το αντίστροφο. Ύστερα από τον κατακλυσμό του Νώε και την επανοίκηση της Γης από τους απογόνους των τριών υιών του, εμφανίζεται ο γίγαντας Κρόνος, βασιλέας της Συρίας και της Περσίας από την φυλή του Σημ, υιός της Αφροδίτης και του Ουρανού,[1] «*πρῶτος κατέδειξεν τὸ βασιλεύειν καὶ κρατεῖν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων*». Ο Κρόνος πήρε για σύζυγο την Σεμίραμι, «*τὴν καὶ Ῥέαν καλουμένην παρὰ Ἀσσυρίοις*», και γέννησαν τον Νίνο, τον Πίκο ή Δία (Ζευς) και την Ήρα. Κατά τον περσικό νόμο, ο Νίνος έλαβε την μητέρα του, έκτισε την πόλη Νινευί και γέννησε τον Θούρα, ο οποίος πήρε το όνομα Άρης από τον πλανήτη, ενώ ταυτίζεται και με τον θεό Βαάλ των Ασσυρίων. Εγγονός του Νίνου ήταν ο Σαρδανάπαλος (Ασουρμπανιπάλ), τον οποίον σκότωσε ο Περσέας.

Ο Δίας έλαβε την βασιλεία της Ιταλίας και νυμφεύθηκε την αδελφή του την Ήρα, αλλά τεκνοποίησε από πάρα πολλές γυναίκες. Σημαντικότερο τέκνο του ήταν ο Φαύνος ή Ερμής, «ἀνὴρ πανοῦργος καὶ μαθηματικός», ο οποίος ανακάλυψε την κατεργασία του χρυσού και των μετάλλων. Επειδή τον φθονούσαν τα 70 αδέλφια του και ήθελαν να τον σκοτώσουν, ο Ερμής κατέφυγε στην Αίγυπτο, όπου απέκτησε φήμη ως φιλόσοφος και μάντης. Μετά τον θάνατο του βασιλέα Μεσραΐμ, ο Ερμής ανέβηκε στον θρόνο της Αιγύπτου. Διάδοχός του ήταν ο Ήφαιστος, σοφός και ικανός πολεμιστής, ο οποίος πληγώθηκε στο πόδι μαχόμενος και για αυτό «ἔμεινε χωλεύων» (κούτσαινε). Αυτός εισήγαγε τα σιδηρά όπλα, ενώ πιο πριν οι άνθρωποι πολεμούσαν με ξύλα και πέτρες. Θέσπισε ακόμη την μονογαμία και τιμώρησε την μοιχεία. Ακολούθησε ο υιός του ο Ήλιος, ο οποίος επέμεινε στις ηθικές επιταγές του πατέρα του, εκθέτοντας την μοιχεία της Αφροδίτης με τον Άρη. Τον Ήλιο διαδέχθηκαν ο Σώσις, ο Όσιρις και ο Ώρος.

Στην Ελλάδα πάλι, από την φυλή του Ιάφεθ (ο Ιαπετός των καθ’ ημάς αρχαίων), γεννήθηκε στους Αργείους ο Ίναχος, ο οποίος έκανε την Ιώ. Με την Ιώ ο Δίας έκανε την Λιβύη, η οποία από τον Ποσειδώνα γέννησε τον Αγήνορα, τον Βήλο και τον Ενυάλιο. Ο Βήλος με την Σίδα έκαναν τον Αίγυπτο και τον Δαναό, ο Αγήνωρ από την Τυρώ (που έδωσε το όνομά της στην πόλη Τύρος της Φοινίκης) τον Κάδμο και την Ευρώπη. Την Τύρο κατέκτησε ο Ταύρος, βασιλιάς της Κρήτης, και πήρε την Ευρώπη και έκαναν τον Μίνωα. Εδώ λοιπόν αλλάζει ο μύθος, που θέλει τον Δία να μεταμορφώνεται σε ταύρο για να απαγάγει την Ευρώπη. Στην περίπτωση ο Δίας είναι πρόγονος του Ταύρου από την πλευρά της μητέρα του, της Γόρτυνας. Οι μυθολογικές αναφορές συνεχίζονται επί μακρόν, με τον Τρωικό πόλεμο, την ίδρυση της Ρώμης, τον Περσέα, τον Διόνυσο, τον Οιδίποδα, τον Άιδη (βασιλέας τον Μολοσσών, του οποίου την σύζυγο Μελινδία ή Περσεφόνη προσπάθησε να πάρει ο «συγκλητικός» Πειρίθους), ο Ηρακλής και οι Αργοναύτες, και τέλος οι ηγέτες, νομοθέτες

[1] Αυτή η αναφορά περί των γονέων του Κρόνου αναφέρεται στην έκδοση της Βόννης, σελ. 17. Στη νεότερη έκδοση του Βερολίνου, πατέρας του Κρόνου ήταν ο Δαμνώς (σελ. 9).

και φιλόσοφοι της ιστορικής εποχής. Ο Πλάτων και ο Ερμής ο Τρισμέγιστος θεωρούνται ως πρώτοι διατυπώσαντες το δόγμα της Αγίας Τριάδος πριν τον Χριστιανισμό.

Μέσα στην φαινομενική σύγχυση που προδίδει το παραπάνω δείγμα, υπάρχει περισσότερη κριτική θεώρηση από όσο φαίνεται. Ο Μαλάλας και άλλοι χριστιανοί ερμήνευαν την αρχαία μυθολογία σύμφωνα με το σύστημα που ονομάστηκε «*ευημερισμός*». Ο Ευήμερος από την Μεσσήνη, συγγραφέας της ελληνιστικής εποχής, πρώτος έθεσε την ερμηνεία πως οι αρχαίοι θεοί δεν ήταν παρά θνητοί, εγκόσμιοι βασιλείς, οι οποίοι για την μεγάλη τους φήμη και δύναμη λατρεύτηκαν μετά τον θάνατό τους. Στο χρονικό του Μαλάλα, για παράδειγμα, ο μύθος για την δημιουργία του ανθρώπου από τον Προμηθέα ερμηνεύεται αλληγορικά με την εξήγηση πως ήταν φιλόσοφος και διδάσκαλος, οπότε «έπλαθε ανθρώπους» - ο δε Άτλας ήταν αστρονόμος, για αυτό και «κουβαλούσε τον ουρανό στους ώμους του». Έτσι, οι χριστιανοί συγγραφείς μπορούσαν να εντάξουν την μυθολογία στα χρονογραφικά τους σχήματα, χωρίς να υπονομεύσουν την δική τους πίστη ούτε απλά να απορρίψουν το σύνολο των αρχαίων μύθων ως ψευδών ή δαιμονικών. Καθώς οι χρονογραφίες συχνά απευθύνονταν σε ευρύτερο κοινό από ότι η κλασσική γραμματεία, την οποία διδάσκονταν κυρίως οι ανώτερες τάξεις, βοηθούσαν στην εξοικείωση των ανθρώπων με τα θύραθεν γράμματα, και το δίχως άλλο διευκόλυναν τις βυζαντινές και δυτικές «αναγεννήσεις» του 9ου αιώνα και έπειτα. Θα περάσει όμως καιρός μέχρι αυτή η αρχαιογνωσία να μετατραπεί, στην περίπτωση του Βυζαντίου, σε δομικό υλικό νέων ταυτοτήτων, τεινόντων προς τον Ελληνισμό.

**διεθνολόγος, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου Βυζαντινής Ιστορίας από το Πανεπιστήμιο Αθηνών*.

ΠΗΓΕΣ

- *Ioannes Malalas* (επ. L. Dindorf), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Weber, Βόννη 1831.
- *Ioannis Malalae Chronographia*, (επ. I. Thurn), Corpus Fontium Historiae Byzantinae 35, Series Berolinensis, Βερολίνο – Νέα Υόρκη 2000.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- William Adler, "From Adam to Abraham: Malalas and Euhemeristic Historiography", στο *Die Weltchronik des Johannes Malalas* (επ. Laura Carrara, Mischa Meier, Christine Radtki-Jansen (hg.), Malalas Studien 2, Franz Steiner Verlag 2017, σελ. 27-48.
- Barry Baldwin, "Malalas, Ioannis", στο *Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1991, τ. 2, σελ. 1275.
- *Ελληνική Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών – Τα Νέα, Αθήνα 2021, τόμος Α', σελ. 284-286, 290-304.
- Herbert Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1997, τ. Β', σελ. 33-38, 55, 59, 116-125.
- Elizabeth M. Jeffreys "The Attitudes of Byzantine Chroniclers Towards Ancient History", *Byzantion*, τ. 49 (1979), σελ. 199-238.
- Elizabeth M. Jeffreys, "Malalas' world view", στο *Studies in John Malalas* (επ. Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott), Byzantina Australiensia 6, Brill, Λάιντεν – Βοστώνη 2017, σελ. 55-66.
- Απόστολος Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί Ιστορικοί και χρονογράφοι*, εκδόσεις Κανάκη, Αθήνα 1997, τ. Α', σελ. 511-534, 538-558.
- Karl Krumbacher, *Η Ιστορία της Βυζαντινής Λογοτεχνίας*, εκδόσεις Π. Δ. Σακελλαρίου, Αθήνα 1897-1900, τ. 1, σελ. 646-647, 658-672.
- *Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Οξφόρδη 2000, σελ. 840-841.

- Warren Treadgold, *The Early Byzantine Historians*, Palgrave Macmillan 2007, σελ. 235-256.